Bálint István

A VÁLTOZÁS KONGRESSZUSA MOSZKVÁBAN

Már most történelminek mondják a Szovjetunió Kommunista Pártjának február 25-én kezdődött 27. kongresszusát. A pontosan 30 évvel ezelőtt lezajlott — történelmi szimbólumként a mostani azon a napon kezdődött, amikor az akkori zárult —, 20. kongresszussal vetik össze. Akkor a sztálini korszak végére tettek pontot Hruscsov nevezetes beszámolójával, amelyben a személyi kultusz káros következményeire mutatott rá, most pedig a szocialista építőmunka új korszakát nyitották meg, hogy az októberi forradalom után született nemzedék illúziókat és túlzásokat levetkőzve nekigyürkőzzön a gyorsabb fejlődést szavatoló reális feladatoknak. A hosszabb távra való felkészülést jelezte már az is, hogy korszakos jelentőségű pártprogramot fogadtak el, és kidolgozták az ország 2000-ig szóló fejlődésének irányvonalát. De a változásról tanúskodott a kongresszus előtt és ideje alatt lezajlott nemzedékcsere a szovjet állam és párt élén, sőt még az az új hang is, amelyen a múltról, az új problémákról és a feladatokról szóltak.

Az előkészületek

Annak idején már szóltunk arról, hogy a szovjet gazdaságirányítás reformját társadalmi problémák érlelték meg. Ezzel a reformmal már Brezsnyev megpróbálkozott, de a régi inerciája és bizonyos ellenállás meghiusította a sikert. A reform átfogó programját Andropov fogalmazta meg, csak nem volt ideje megvalósítani. A mostani főtitkár, Gorbacsov, tehát nem magával a reform elképzelésével hozott újat, hanem inkább azzal, hogy másként állt hozzá a megvalósításhoz. Magát a reformot is elmélyítette, de még többet változtatott az intézkedésekkel szembeni viszonyuláson, a káderek és az egész párt magatartásán.

Kiindulópontja az volt, hogy a gazdaság irányításának átszervezésében már megszülettek az első eredmények: az iparnak már kb. a fele dolgozik az új rendszer szerint, amelyet először néhány minisztérium-

ban vezettek be kísérletképpen, majd kiterjesztettek; már két éve alkalmazzák a dolgozói kollektívákról szóló új törvényt, amely növeli a vállalatok önállóságát, érvényt szerez a gazdasági kifizetődés elvének és növeli a helyi kezdeményezések szerepét stb.

De ezzel nem sok változott, hiszen a visszahúzó erők megmaradtak. Mint Gorbacsov a kongresszuson mondta „még nem mondhatjuk, hogy megszülettek azok az eredmények, amelyekre számítottunk". És a visszahúzó erők között hivatkozhatnak az objektív adottságokra, például arra, hogy a szovjet gyáraknak és gépeknek több mint a fele még a harmincas évek iparosításának korszakából származik, a munkások 40 százaléka még mindig fizikai munkát végez stb. Hasonlóképpen hivatkozhatnak a régi gyakorlat erős hatására, amivel kapcsolatban a kongresszusi előkészületek napjaiban a szovjet lapok sokat cikkeztek arról, hogy a szovjet vállalatok évente több ezer direktíva jellegű levelet kapnak. A gépipari minisztérium például egy év alatt 1849 hosszú levelet és 11 535 sürgős táviratot küldött meg vállalatainak, a könnyűipari minisztérium pedig 141 900 körlevelet és azokra 209 700 választ kapott.

Ebben a helyzetben Gorbacsovnak a siker érdekében három fronton is áttörést kellett végrehajtani már a kongresszusi előkészületek során: a káderek nemzedékcseréjének végrehajtásában, hogy minden posztra a legalkalmasabbak kerüljenek, ha kell még a régi tekintélyek — néhány politikai bizottsági tagot is beleértve — félreállítása árán is; a kritikai hang megteremtésében, hogy az ország előtt álló feladatok reális megközelítése a mindennapok részévé váljon a múlttal való szembenézés formájában is; a munkához való viszony megváltoztatásában. Csak ezután jöhetett a teendők programjának megfogalmazása és a program a pártkongresszus munkája során vált gyakorlati politikává és történt meg a pártmunka nyelvére való lefordítása, a párt előtt álló konkrét feladatok megfogalmazása. Ebben a sorrendben ismertetnénk magát a kongresszust is.

A nemzedékváltás. Valószínűleg sohasem lesznek teljes adataink arról, milyen nagyméretű — szinte tisztogatás jellegű — volt az a változás, amely Gorbacsov egy éve alatt az állami és párttisztségeknél bekövetkezett. A méretek érzékeltetésére elég emlékeztetünk arra, hogy Brezsnyev idején a 26. kongresszus minden változtatás nélkül újraválasztotta a párt politikai bizottságát, azóta viszont az akkori politikai bizottság tizennégy tagja közül hat meghalt, hármat „fölmentettek tisztségéből", s egyet nyugdíjaztak. Még meggyőzőbb képet kapunk ha felsoroljuk, hogy a minisztertanács 96 tagja közül 36-ot, a központi bizottság 24 osztályvezetője közül 11-et, a 157 körzeti pártelsőtitkárok közül 46-ot, és a 14 köztársasági elsőtitkár közül 4-et váltottak le, a két kongresszus között a központi bizottság 336 tagja közül 33 meghalt, 99-et nyugdíjaztak, 26-ot felmentettek tisztségéből, kicserélődött a köztársasági és tartományi pártvezetőségek fele stb. A kép érzékeltetésére még tegyük hozzá, hogy a sokat bírált üzbegisztáni pártban 13 körzeti

elsőtitkárt és kb. 300 pártvezetőségi tagot váltottak le és visszarendelték a köztársasági szovjet 200 köldöttét.

A kritikai hang. A bírálat nem ismeretlen a Szovjetunióban, sőt igen gyakoriak voltak a nagy kritikai kampányok. A sztálini csisztkákat mindig kísérte a különféle színezetű „ellenségek" bírálata. Hruscsov idején is kampány volt a „pártellenes csoport" vagy Brezsnyev idején a „revizionisták" ellen. Mindeddig azonban ez a kritika az egyedekkel való leszámolás — politikai, sőt fizikai megsemmisítésük — kísérő jelensége volt. Gorbacsov ennek helyébe állította a jelenségek bírálatát, a problémák feltárását, amivel vele jár egyrészt olyan dolgok felvetése, amelyek mindeddig tabu témát jelentettek a Szovjetunióban, másrészt egész a politikai bizottság tagjáig menő felelősségre vonás a hibákért, a mulasztásokért, nem pedig a párt legfőbb vezetőjével való ilyen vagy olyan szembeszegülés miatt. Az effajta kritikára maga Gorbacsov adott példát, amikor erélyesen bírálva egyes minisztériumokat olyan problémákat tett szóvá mint az, hogy évente 8 millió tonna benzint fogyasztanak el csak azért, mert nem gyártottak dízel olaj hajtotta teherautókat, a hőerőművek nem megfelelő berendezése miatt évente 20 millió tonna üzemanyaggal többet fogyasztanak stb. És ez a kritika a kongresszus előkészületeinek napjaiban kiterjedt olyan jelenségekre, amelyeket eddig csak a szovjetellenes propaganda emlegetett. Például a sorban állásra, hogy időnként hiánycikk a gyufa, a mosópor, a villanyégő, ugyanakkor télen az üzletek tele vannak nyári szandálokkal stb., vagy a vezetők kiváltságára ma különféle zárt körű üzletekre és egyebekre.

A munkához való új viszonyulás! A fegyelem — értve ez alatt a munkafegyelmet éppúgy, mint a határozatok következetes végrehajtását is — már Andropov reformtervében fontos helyet kapott. Gorbacsov azonban itt is áttörést hozott, hogy az elvi megállapítások teréről a gyakorlati megvalósításra lépjenek. Ezzel kapcsolatban elég csak megemlítenünk az alkoholizmus elleni harcot, amivel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt is, hogy nem egyszerűen a fegyelem megszilárdításáról, a zavaró körülmények, a munkát akadályozó tényezők kiküszöböléséről van szó, hanem az illúzióktól mentes reális szemlélet egy sajátos megnyilatkozásáról is: a szovjet ember nem utópiában élő fennkölt figura, mint egy felsőrendű társadalom terméke, hanem reális hétköznapi ember, akinek majd 70 évvel a szocialista társadalom diadala után éppolyan hibái lehetnek, mint akármelyik társadalom tagjának, például az alkohol rabja lehet és mivel a sajátos körülmények folytán ez a jelenség országos méretet öltött — a Szovjetunióban állítólag 40 millió ember hódol a mértéktelen alkoholfogyasztásnak — ezzel a veszéllyel a legerélyesebben, minden erő bevetésével fel kell venni a harcot. Ez épült bele a Gorbacsov által indított küzdelembe, amelynek során napi három órára, a 14 és 19 óra közötti időközre, szűkítették az alkohol árusítását, sőt teljesen beszüntették az árusítást a gyárak, az iskolák, az egyetemista otthonok környékén. Ezenkívül a 180 rubelos átlagfizetés körülményei között 100 rubellal büntetik azt a vezetőt, aki rögtön nem

jelenti be a munkára ittasan érkező dolgozót. Hasonló pénzbüntetéssel és a hajtási jogosítvány 1—3 évi bevonásával büntetik az ittas sofőröket, sőt 300 rubellal és a hajtási jogosítvány tartós bevonásával, emellett egy évig terjedő börtönnel vagy 40 naptól 3 évig terjedő javító munkával büntetik, ha legközelebb tetten érik. A szovjet lapok szerint ezzel az intézkedéssel a termelékenység növekedése folytán 6 milliárd rubelt takarítottak meg és a selejt, a meghibásodás átlag 15 százalékkal csökkent.

A program

Közismert, hogy a pártprogramok mindig korszakot jeleznek. Így az SZKP programot fogadott el 1903-ban, amikor meghirdette harcát az új társadalomért, 1919-ben, amikor ennek az új társadalomnak az építése megkezdődött és 1961-ben, amikor a sztálini rendszer lezárása után új korszak kezdődött. A mostani programot csak „újraszerkesztettnek" mondják, mert el akarják kerülni annak hangsúlyozását, hogy a Sztálin utáni új korszakban is valami radikálisan új születik. Ez azonban semmit sem változtat a tényeken. De új programot tett szükségessé már maga az a körülmény is, hogy az 1961. évi program — az akkori szubjektivisztikus és túlzó szemlélet hatására — azt sugallta, hogy a Szovjetunióban 1980-ban megkezdődik a kommunizmus, miután 1971-ig túlhaladják az amerikai termelést, 1981-ig az amerikai termelékenységnek a kétszeresét érik el, és így a Szovjetunióban, a kiépült kommunizmus országában, a szovjet polgár jobban él, mint az amerikai; ötórás munkanapja lesz és egész sor dolgot — például a lakást is — ingyen kap. Sőt, itt nem is csak irreális hozzáállásról van szó, hiszen a program tulajdonképpen a konkrétumokat illetően megvalósult: a Szovjetunió a legfontosabb termékek terén — az acél, a kőolaj, a vas, a szén, a cement stb. termelésében — ténylegesen maga mögött hagyta az USA-t. Márpedig 1961-ben ezek a termékek adták meg a gazdaság alapját és jelentették egy-egy ország gazdasági erejét. Csak éppen azt nem kalkulálták be, hogy az elmúlt 25 év alatt nagyot változott a világ — az USA fölényén semmit sem változtatott az, hogy az 1961-ben alapvetőnek tartott termékek terén a Szovjetunió megelőzte. Sőt a megindult új technológiai forradalom hatására, a fenti történelmi jelentőségű célok megvalósítása ellenére, számos ponton az USA mögötti lemaradás nem csökkent, hanem még növekedett is.

Ebben a helyzetben az új program kidolgozásával két feladatot kellett megoldani. Egyrészt reálisabban megfogalmazni a szovjet társadalom elé tűzött célokat, szakítva azzal az illúzióval is, hogy már holnap kommunizmus lesz, de azzal is, hogy egykettőre — méghozzá egyszerűen a tervben beütemezett mennyiségi növekedés segítségével — utolérik, sőt lehagyják a fejlett országokat. Másrészt olyan célokat kitűzni, amelyek lehetővé teszik a tényleges lemaradás behozását, a gazdasági fejlődés,

elsősorban a technológiai előrehaladás meggyorsítását. Az új program ezeknek a feladatoknak tesz eleget. Mint ismeretes, az SZKP Központi Bizottsága októberben közvitára bocsátotta ennek a programnak a tervezetét, e vita során a különféle üléseken, a tájékoztatási eszközökben és más formában nem kevesebb mint 6 millió vélemény hangzott el, hogy most a kongresszus a programot formálisan is elfogadja.

Az új program néhány ponton már a hozzáállás tekintetében is szakít az előző, 1961. évi programmal. Legelőször is reálisabban összegezi az előző korszak eredményeit. Leszögezi ugyan a kétségbevonhatatlan eredményt, hogy „az országban kialakult az egységes népgazdasági komplexum, lényegesen nőtt a népjólét, nagyszabású lakásépítési program valósult meg, megsokszorozódott a nép szellemi gazdagsága" stb., de ezzel véget is ér a szuperlativuszok sorozata. Ma már nyoma sincs a korábbi kritikátlan viszonynak, amely a szovjet társadalomban csak a jót, más társadalomban pedig csak a rosszat látta. Ehelyett rámutat az előző korszak hibáira, a sztálini korszak „személyi kultuszára", a hruscsovi korszak „szubjektivista, voluntarista hibáira" és a brezsnyevi korszakban jelentkező „nehézségekre és fogyatékosságokra". Ennek alapján reálisabban tűzi ki a célt. A hruscsovi program szerint már 1980-ban kiépített kommunizmus helyett előirányozza „a szocializmus tervszerű és minden oldalú tökéletesítését, a szovjet társadalom haladását a kommunizmus felé". És itt mellőzi az előző programra jellemző — a távlatterv elemeit átvevő — konkrét részletezést, mert „az SZKP-nak nem célja, hogy elmerüljön a teljes kommunizmus felvázolásának részleteiben".

A leglényegesebb változás azonban az, hogy a szovjet társadalom idealizálásával vagy akár még az egyszerű mennyiségi növekedéssel mindent megoldani vélő szemlélet ellenében is világosan látja, hogy „erőteljes fordulatra van szükség a termelés intenzívebbé tétele érdekében", ahhoz, hogy legalább ne fokozódjon a lemaradás a fejlettebb országokkal szemben, és csak utána próbálják csökkenteni ezt a lemaradást. Ezt a fordulatot a gazdasági fejlődés meggyorsításában és intenzívvé tételében elsősorban a technológiai fejlesztéstől várják, annak alapján, hogy „a Szovjetunió gazdaságát a világ legkorszerűbb és legerősebb gazdaságává változtassuk" és a fő cél: „meg kell valósítani a népgazdaság műszaki rekonstrukcióját és ennek alapján át kell alakítani a társadalom anyagi és műszaki bázisát", ami szintén elsősorban a technológia fejlesztését igényli. De már ez a korszerű gazdaság magában foglalja azt is, hogy „mindenképpen emelni kell a termékek műszaki színvonalán és javítani minőségén", meg azt is, hogy „hiánytalanul ki kell elégíteni a szovjet emberek igényeit".

Még lényegesebb, hogy a szovjet társadalom ilyen fejlődése nem jelenti az acél és a szén tonnáinak előállítását és nem is igényli e tonnák szakadatlan növelését. (Jellemző a kongresszuson elhangzott megjegyzés: a Szovjetunió ma több acélcsövet gyárt mint az USA, Japán, az NSZK és Franciaország együttvéve, de ez már nem eredmény, hanem borzalmas hiba, hiszen ezekben az országokban már rég az olcsóbb és

praktikusabb műanyagcsöveket használják.) Ehelyett a korszerűbb társadalom megteremtése jelenti: a) a termelési viszonyok szakadatlan javítását; b) az életszínvonal emelését; c) az állam további demokratizálását és d) a párt alkotó munkájának további növelését.

A termelési viszonyok javítása jelenti: 1) az elosztási viszonyok és az érdekeltség javítását, mert „a párt nagy jelentőséget tulajdonít az elosztási viszonyok tökéletesítésének, ami aktívan befolyásolja a társadalmi termelés fejlesztéséhez fűződő kollektív és személyi érdekeltség növekedését, az emberek életszínvonalát és életmódját"; 2) a kollektívák önállóságának fokozását, vagyis „az alapvető termelési láncszem — egyesülések és vállalatok — szerepének fokozását"; 3) az árképzés új rendszerét, amely az eddigi rendszer tökéletesítését jelenti, hogy „az árak pontosabban tükrözzék a társadalmilag szükséges ráfordítást valamint a termékek és szolgáltatások minőségét, hatékonyabban ösztönözzék a tudományos-műszaki haladást, az erőforrásokkal való takarékosságot, a termékek műszaki, gazdasági és használati tulajdonságainak javítását"; és 4) az irányítás tökéletesítését, mivel „az SZKP feladatul tűzi a népgazdaság irányítása szervezeti felépítésének tökéletesítését minden szinten, az irányítási apparátus csökkentését, felesleges láncszemeinek megszüntetését".

Az életszínvonal emelése jelenti: 1) az alapok növelését, mégpedig a nép szükségleteinek kielégítésére fordított források megkétszerezését a következő 15 évben; 2) a jobb minőségű termelést „a termékek minőségének javítását"; 3) a jobb ellátást, mivel „elsőrendű fontosságú feladatnak tekintjük a lakosság jó minőségű és széles választékú fogyasztási cikkek iránti növekvő igényének teljes kielégítését élelmiszerekkel, jó minőségű és tetszetős ruhákkal és lábbelivel, bútorral, kultúrcikkekkel, korszerű háztartási gépekkel"; és 4) egy csomó jóléti probléma, például a lakáskérdés megoldását, azzal, hogy 2000-ig minden egyes szovjet családnak legyen saját lakása vagy háza.

Az állam és a párt továbbfejlődése pedig jelenti egyrészt azt, hogy „a társadalom politikai rendszere fejlesztésének stratégiai vonala a szovjet demokrácia tökéletesítése, a nép szocialista önirányításának egyre teljesebb érvényesülése annak alapján, hogy a dolgozók, kollektíváik és szervezeteik napról napra aktívan és hatékonyan részt vesznek az állami és társadalmi élet kérdéseinek megoldásában", másrészt, hogy „a párt minden pártszervezet és dolgozó kollektíva tevékenységében fáradhatatlanul erősíteni fogja az alkotó szemléletet, a hozzáértést, a nagyfokú felelősséget és elvszerűséget, kialakítja az elért eredmények tárgyilagos és önkritikus értékelésének és annak képességét, hogy figyelmesen és tapintatosan bánjanak az emberekkel, figyeljenek igényeikre és vágyaikra".

A programon kívül a kongresszus még két nagy horderejű okmányt fogadott el, mindkettő a programfeladatok konkretizálását és feldolgozását célozza. Az egyik hosszú címe — A Szovjetunió gazdasági és társadalmi fejlesztésének irányai 1986—1990-re és a 2000-ig tartó időszakra — valójában a következő ötéves tervet és a 2000-ig terjedő távlattervet jelzi, a másik pedig a párt szervezeti szabályzatának módosítása. Tehát az egyik a programcélokat fordítja le a tervnek valamivel konkrétabb megfogalmazására, a másik pedig a párttagok kötelezettségét határozza meg és felelősségét szigorítja a feladatok teljesítése érdekében történő mozgósítás végett.

A távlati terv legelőször is előirányozza a nemzeti jövedelem növekedési dinamikájának állandó gyorsítását, mégpedig az előző ötéves terv 3,1 százalékával szemben már a következő ötéves terv idején 5 százalékra, bekalkulálva azt is, hogy a következő ötéves tervben a nemzeti jövedelem minden százalékos növekedése több mint 5 milliárd rubelt jelent az előző ötéves terv 2,8 milliárd rubeljével szemben, aminek végeredményeként a következő 15 évben a nemzeti jövedelemnek a növekedése több lesz, mint a szovjet hatalom egész eddigi időszakában megteremtett egész eddigi nemzeti jövedelem. A terv másik célja az állandóan növekvő és változó társadalmi szükségleteknek jobban megfelelő harmonikus termelési struktúra kiépítése, elsősorban annak alapján, hogy az eddigi extenzív növekedés helyett minden új eredmény mögött minőségileg új és hatékonyabb termelés álljon, minden növekedés a munkatermelékenység emelkedésének eredménye legyen. Végül a távlatterv harmadik célja az egész gazdasági és társadalmi tevékenységnek sokoldalú és következetes felélénkítése. Ezzel kapcsolatban olyan konkrét adatokat is megemlíthetünk mint azt, hogy megkétszerezik az ipari termelés mennyiségét, 2,3—2,5-szörösére emelik a munka termelékenységét, 1,6—1,8-szorosára az egy főre jutó reáljövedelmet, 1,8—1,9-szeresére a fogyasztási cikkek termelését stb.

Az SZKP szervezeti szabályzatának módosítása pedig a párttagság megszervezését tűzi célul a programban rögzített célok megvalósítására. Ennek érdekében előtérbe állítja azt a követelményt, hogy a párttagság összeegyezhetetlen minden passzivitással, minden párttag köteles a maga gyakorlatában érvényesíteni az SZKP fő irányvonalát és tartozik erre másokat mozgósítani. Ezzel összhangban egyrészt szigorítani kívánják a kommunista erkölcs normáinak betartását és a pártfegyelmet, hogy minden párttag — köztük a vezető beosztásúak is — fokozottabb mértékben legyenek felelősek pártszervezetük előtt, másrészt fokozni akarják a pártszervezetek aktivitását.

„A kialakult föltételek megkövetelik, hogy elméleti és politikai gondolatunkat ne a meglévő megszilárdítására összpontosítsuk, hanem utat és módot találjunk a szocialista gazdasági előrehaladás meggyorsítására, amihez kapcsolódik az élet különféle szféráinak minőségi módosulása. A társadalmi fejlődés kulcsfeladatainak fölmérhetetlenül mélyebb megközelítéséről van szó. Az SZKP-nak az újonnan szerkesztett programban kifejtett stratégiája abból áll, hogy változásra van szükség, fokozni kell a társadalom fejlődésének dinamikáját" — így fogalmazta meg Gorbacsov a kongresszus és a szovjet párt előtt álló feladatokat. A gazdaság megreformálásán, a program megfogalmazásán végzett egyéves munka, a kongresszus előkészületei és maga a kongresszus erre a feladatra akarta felkészíteni a szovjet pártot és az egész társadalmat. Már maga a kongresszus is arról tanúskodott, hogy mennyire megváltozott a szellemi, a politikai légkör, amiből már következtetni lehet a további munka irányára is. A kongresszus kilenc napos munkájából mindennek illusztrálására csak néhány elemet kívánunk kiemelni, elsősorban Gorbacsov beszámolója alapján.

Legelőször is a kongresszus munkája, főképp pedig a beszámoló alapján utalnunk kell a realitásra a helyzetet jellemző új magatartásra. Gorbacsov idézte Lenint: „a hamis szólam, a valótlan dicsekvés nem más, mint erkölcsi bukás, ez viszont biztosan politikai bukáshoz vezet", és ez nemcsak a kongresszus, hanem a megkezdett hatalmas munka mottója lehet. Ezért lép az önelégültség helyébe a kritika, mert mint Gorbacsov fogalmazott: „mindazt, amit tettünk és teszünk nem a múlt mércéi szerint kell értékelni, hanem az új feladatok méretéhez és összetettségéhez kell mérni". A kritikai hangra is Gorbacsov maga adott példát: „A közelmúlt alapján jól tudjuk: ahol elhallgat a kritika és az önkritika, ahol a reális helyzet pártelemzésének helyébe a sikerekről szóló mese lép, ott deformálódik az egész párttevékenység, kialakult az indokolatlan önelégültség légköre, olyan helyzet, amelyben minden megengedettnek vélnek, semmit sem büntetnek, ami a legsúlyosabb következményekkel jár." A problémák reálisabb szemlélete abból indul ki, hogy a rendszer önmagában nem old meg minden kérdést, még a lelkesedés sem elegendő, hanem szükség van a gazdaság műszaki megújulására, mert „a szociális szféra minőségi átalakulása lehetetlen a munkamódszer mély átalakítása nélkül, amiben alapvető szerepet kap a népgazdaság műszaki rekonstrukciója — a gépesítés, az automatizáció, a komputerizáció és a robotok bevezetése". De a megoldás előfeltétele az is, hogy a problémák kendőzése helyett nyíltan szembenéznek velük. Ezzel összhangban beszéltek arról, hogy mennyit kell tenni az életszínvonal javításáért, lehetségesek a nemzeti ellentétek a Szovjetunióban, vagy arról, nem igaz, hogy a Szovjetunióban munkaerőhiány van stb.

Mindennek tükrében nem meglepő, hogy a kongresszusi szónoki emelvényről olyan kijelentések is elhangzottak, amelyek azelőtt elképzelhe-

tetlenek voltak a Szovjetunióban. Gorbacsov kiadta a jelszót: „minden eltérés aközött, amit mondunk és amit teszünk, kárt okoz a pártpolitika tekintélyének, és semmiképpen sem tolerálható. A Komunista Párt a szavak és a tettek egységének pártja, erre gondolnia kell minden vezetőnek, minden kommunistának. A szovjet nép éppen a szavak és a tettek egysége alapján ítél munkánkról". De ennek érdekében változtatni kell a szavakon is, hogy kimondják azt, amiről eddig hallgattak. A vezetőség eddig minden bírálat felett állt, ehelyett kiemelik azt, hogy „a pártban nem lehet szervezet az ellenőrzésen kívül, egyetlen szervezet sem zárkózhat el a kritika elől, a pártban nincs és nem lehet olyan vezető, aki kivonhatja magát a pártfelelősség alól". A régi gyakorlat helyett azt ajánlják, hogy „a szocialista társadalomban, főképp a mai föltételek között az irányítás nem lehet a hivatásosak szűk körének kiváltsága" és „mindig szem előtt kell tartanunk, hogy egyetlenegy apparátus — bármilyen okosak is lennének a hozzátartozó emberek — semmit sem tud elérni az érdekeltek támogatása és a dolgozóknak az irányításban való részvétele nélkül". Sőt az örökös vezetők helyett már-már a rotáció gondolatát is felvetik: „nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy azok a dolgozók, akik sokáig vannak ugyanazon a poszton, gyakran elveszítik az új iránti érzéküket, a maguk teremtette utasításokkal elidegenítik maguktól az embereket és gyakran akadályozzák a választott szervek munkáját". És a nemzetközi munkásmozgalom vonatkozásában: „úgy véljük, hogy mozgalmunk sokrétűsége nem azonos a szétforgácsoltsággal, éppúgy, mint ahogy az egységnek semmi köze az egyöntetűséghez, a hierarchiához, az egyik pártnak a másik ügyeibe való beavatkozáshoz, ahhoz a törekvéshez, hogy valamelyik párt az igazság feletti monopóliumra tegyen szert". Így készült fel a szovjet párt az új feladatokra, amelyek teljesítése még így sem lesz könnyű, „vagyis ezek a tervek csak akkor válnak valósággá, ha minden szovjet ember minden erejét latba veti és hatékonyan dolgozik".

A kongresszus munkáján nagyon megérződött, hogy még kísért a régi gondolkodásmód, túlságosan siettek dicsérni a főtitkári beszámolót, mert „újító módon határozza meg a szocializmus sokoldalú tökéletesítésének stratégiáját és taktikáját". Túl korán történelmi jelentőségűnek nyilvánították, mint ahogy Rizskov miniszterelnök fogalmazott: „Eszmei tartalmának mélysége, elméleti gondolata, a felhalmozódott fogyatékosságok és nehézségek okainak kompromisszumot nem ismerő föltárása, az új feladatok kitűzésének realizmusa és merészsége alapot ad ahhoz, hogy az SZKP KB politikai referátumát nagy történelmi jelentőségű okmánynak tekintsük". De ennek ellenére a munka légkörére sokkal jellemzőbb volt, hogy a bírálatban — ami annak élességét és konkrétságát illeti — még Gorbacsovot is felülmúlva az érvek egész tömkelegével támasztották alá a változtatás, az új szükségességét. Konkrétan bírálták országos szinten a terv teljesítésében észlelt lemaradást, például azt, hogy a tervezettnél 35 millió tonna hengerelt anyaggal, 145 millió tonna szénnel, 50 millió tonna kőolajjal és 16 milliárd rubel értékű

közszükségleti cikkel kevesebbet termeltek, egy-egy kötársaságon vagy kollektíván belül pedig a káros jelenségeket pellengérezték ki.

Külön említést érdemel ebből a szempontból a másik beszámoló, Rizskov miniszterelnök referátuma, amely a Szovjetunió helyzetének súlyosságára mutatott rá: „a hetvenes években a gazdaság fejlődésében kiütköző kedvezőtlen irányzatokat nemcsak hogy nem törtük le, hanem azok a nyolcvanas évek elején még ki is éleződtek. Ez kihatással volt arra, hogy nem teljesültek a 11. ötéves terv feladatai. Az első két esztendőben tovább gyengült a növekedés üteme, romlottak a gazdálkodás minőségi mutatói, az ipari termelés növekedésének üteme 1982-ben 1,5-szer volt lassúbb a 10. ötéves terv átlagos üteménél." E súlyos helyzet okát abban látta, hogy „a gyakorlati tevékenységben nem vették idejekorán figyelembe a megváltozott gazdasági helyzetet, amely jórészt ahhoz kapcsolódik, hogy kimerült az extenzív növekedés lehetősége, nem mutattak megfelelő kitartást a tudományos-műszaki fejlődés vívmányainak alkalmazásában, a népgazdaságot és irányítását nem szervezték át a korszak igényeivel összhangban. Mindemellett sok vezető, mind a központban mind a helyi szinten, továbbra is elavult módszereket alkalmazott, alkalmatlannak bizonyult az új föltételek közötti munkára". Ez tette szükségessé a fordulatot: „a foganatosított egyedi intézkedések nem tudták megállítani a gazdálkodás negatív irányzatait, nem tudták elindítani a szakadatlan és dinamikus növekedés útján... Gyökeres fordulatra, mélyreható átszervezésre volt szükség és a párt kitartóan kereste az ország előtt álló feladatok átfogó megoldásának módját". Ezt hozta meg a KB tavaly áprilisban tartott plenáris ülése, amely „fordulatot hozott a párt életében", de méginkább ez vár a kongresszusra, amelynek „be kell indítania a szovjet társadalom élete minden részének gyökeres megváltoztatását".

A többi felszólaló még a miniszterelnökön is túltett annak hangsúlyozásában, hogy milyen mélyreható változásokra van szükség ahhoz, hogy ténylegesen meggyorsíthassák a társadalom fejlődését. Méginkább abban, hogy figyelmeztető jelzést adtak: két dolog is veszélyeztetheti a szükséges változást és a fejlődés felgyorsítását — a dogmatikus szemlélet és a bürokrácia. És óriási fordulat, sőt eredmény önmagában már az is, hogy ezekről az akadályokról így beszélni lehetett és így beszéltek.

A visszhang

Korai lenne még méltatni a kongresszus jelentőségét. Ehelyett befejezésül mindössze néhány villanást adnánk nemzetközi visszhangjából. Legjelentősebb változásként azt kell megemlítenünk, hogy ezúttal Kelet-Európában elmaradt az üres lelkendezés, Nyugaton pedig az egyoldalú és üres kárhoztatás. Az is jellemző, hogy még kommunistabarátsággal sem gyanúsítható tájékoztatási szerveknél is érezhető a moszkvai kongresszus jelentőségének elismerése. A fordulat erejét illetően Gorbacsovot

Sztálinnal vetik össze, abból a szempontból, hogy neki is új ipari forradalmat kell végrehajtania, és meg kell teremtenie hozzá a szükséges és megfelelő apparátust. A Hruscsovval való összevetésben az akkori változás méretének érzékeltetésére emlékeztetnek, arra, hogy Hruscsov ötmillió embert rehabilitált, de ugyanakkor hozzáteszik, hogy Gorbacsovnak több esélye van a reformok véghezvitelére, mint Hruscsovnak vagy Brezsnyevnek volt, mert támaszkodhat az időközben megerősödött „új harmadik osztályra" — a szakemberek, értelmiségiek stb. új rétegére —, amely más szemlélettel és más igényekkel a gorbacsovi reformok társadalmi hajtóerejét és támaszát adhatja.

A kép kikerekítésére hadd idézzünk nyugati forrásokból még néhány kételyt a kongresszus munkájával kapcsolatban. A Reuter hírügynökség már a beszámoló után azt jelentette Moszkvából, hogy „a beszámolónak a gazdaságra vonatkozó része jelentősen eltért a többi résztől, amely tartalmával és hangnemével egyaránt csalódást okozott". A Coirerra della Serra olasz lap pedig sietett megállapítani, hogy a kongresszuson is megoldatlanok maradtak az olyan kérdések, mint az, hogy mi dönthet az árucikkek minőségéről, amikor az árak továbbra is dekrétumon alapulnak, vagyis piac és konkurrencia nélkül alakulnak, s ennek alapján levonta a következtetést: Gorbacsov a rendszer javításáról, alkalmazkodásáról beszélt, nem pedig szerves revízióról, ugyanakkor bejelentette a szigort és a szankciókat. Még messzebb ment és még jellemzőbb e tekintetben a La Stampa című olasz lap véleménye, mely szerint a moszkvai kongresszus nem adott egyértelmű választ tíz olyan alapvető dilemmára, amelytől a továbbfejlődés függ. Ez a tíz dilemma a lap szerint: 1. a tőke az állam központi kasszájában akkumulálódik-e, hogy onnan bürokratikusan osszák szét, vagy pedig részben ott marad abban a vállalatban, amely ezt a tőkét létrehozta; 2. a vállalatok önállósága a pénzeszközök autonómiáján és a többi vállalattal való autonóm szerződéskötésen alapszik-e, vagy pedig továbbra is megmarad a minisztériumok kötelező közvetítése; 3. a terv legfőbb mutatószáma továbbra is a bruttó termék marad-e, vagy pedig a korszerű közgazdászok követelménye szerint a vállalatot rubelban kifejezett végső bevételének alapján értékelik-e; 4. a piacot elismerik-e a vállalati önállóság életerős és természetes környezetének, vagy pedig abban továbbra is a szocialista gazdaság ellentmondását látják! 5. az árképzésről a piaci törvényszerűségek vagy a minisztériumok döntenek-e; 6. a munkás a hatalom birtokosaként kap-e jogot a vállalatok irányítására, vagy pedig az állam alkalmazottaként vesz részt ebben az irányításban; 7. a vezetőséget az állam nevezi-e ki vagy a munkások választják; 8. a párt megmarad-e az állam fölött, vagy pedig szerepe az ideológiai és politikai vezetésre korlátozódik; 9. a kormány szerepe örök időkre szól-e vagy pedig csak két választási időszakra korlátozódik, mint ahogy már Hruscsov be akarta vezetni; 10. az SZKP elismeri-e a gazdasági és szociális csoportok és a különféle nemzeti köztársaságok érdekeinek pluralizmusát, mint ahogy

már Andropov megtette, vagy pedig a Szovjetunió egysége és monolitsága érdekében továbbra is elfojtják ezeket az érdekeket.

De legtalálóbb a mindig mértéktartó és figyelemreméltó Le Monde című francia napilap véleménye, amelyet — bizonyos fenntartással — akár e fejtegetés összegezésének is választhatnánk: „Gorbacsov kétségtelenül csak terveinek egy részét fedte föl, de határozottan megígérte, hogy a szovjet lakosság szükségletét az eddiginél jobban kielégítik. Az e tekintetben létrejövő eredmények alapján majd hamarosan megállapítható lesz, hogy a polgártársai körében most élvezett bizalom megerősödik-e vagy meginog."

1986. március

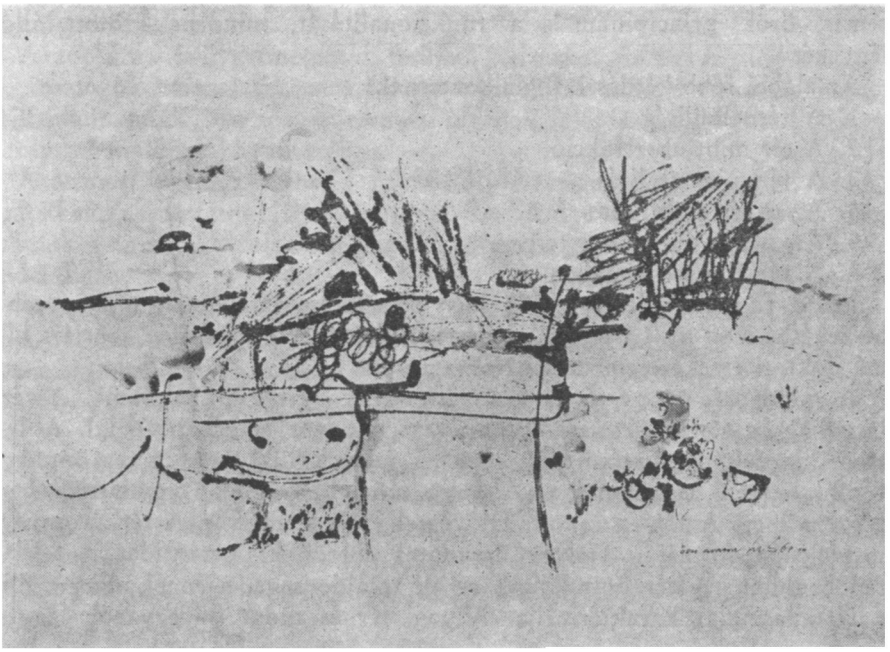

Őszi avaron (1967)